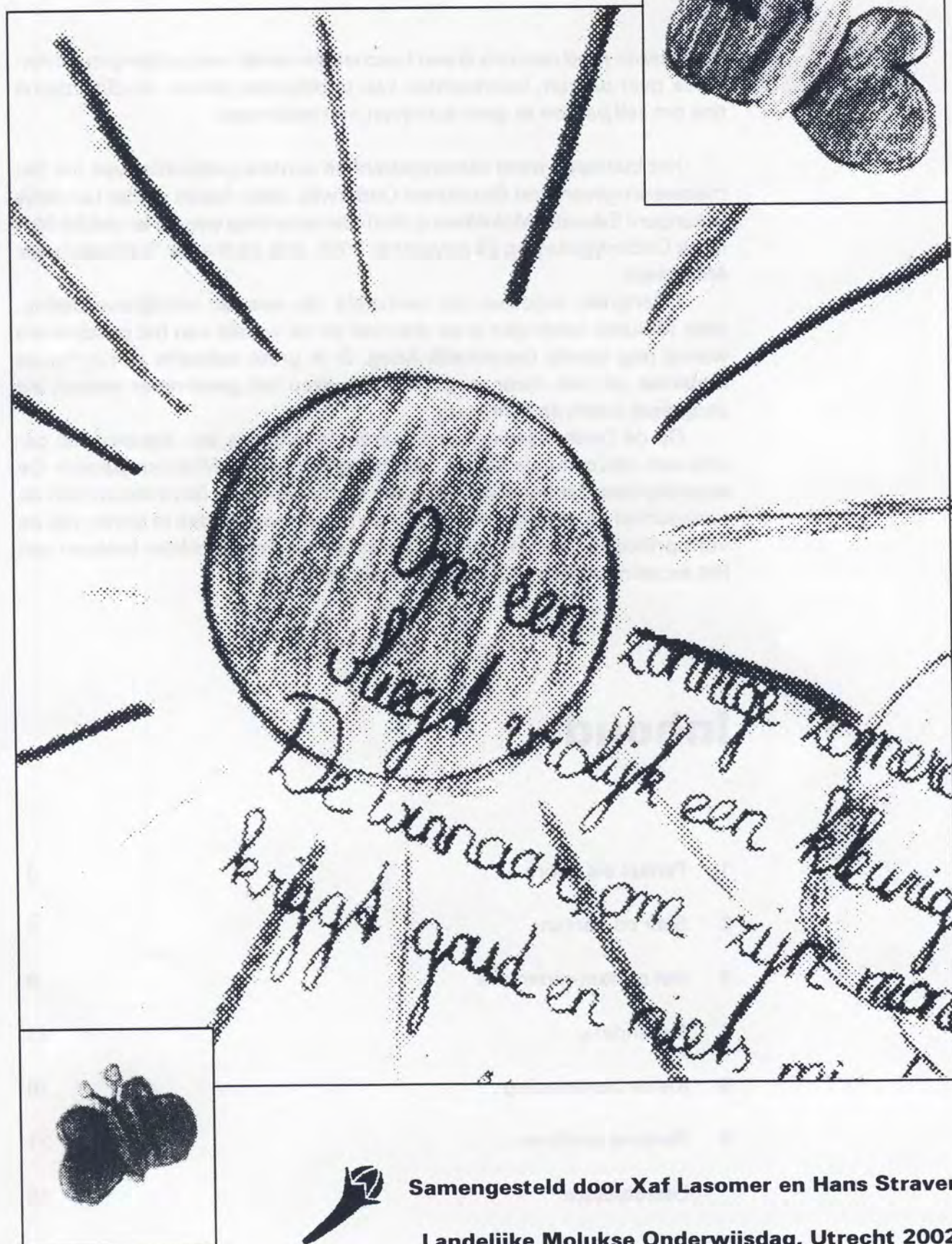

Lessen rond pantuns

Samengesteld door Xaf Lasomer en Hans Straver

Landelijke Molukse Onderwijsdag, Utrecht 2002

Voorwoord

Lessen rond pantuns is een bescheiden reader met achtergrondinformatie over *pantun*, voorbeelden van traditionele *pantun* en didactische tips om zelf *pantun* te gaan schrijven met leerlingen.

Het bundeltje werd samengesteld uit eerdere publicaties van het Samenwerkingsverband Bicultureel Onderwijs (SBO) Assen en het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers (LSEM). De aanleiding was de landelijke Molukse Onderwijsdag op 20 november 2002, met als thema *Taalbeleid voor Molukkers*.

Belangrijke aspecten van taalbeleid zijn lees- en schrijfbevordering. Voor Molukse leerlingen is de drempel tot de wereld van het geschreven woord nog steeds betrekkelijk hoog. Er is grote behoefte aan concreet materiaal om hen meer vertrouwd te maken het geschreven woord, als (jeugdige) lezers en schrijvers.

Op de Onderwijsdag werd daarom 's middags een bijeenkomst gewijd aan interculturele lessen rond het genre van de Molukse *pantun*. De ervaring leert dat het mogelijk is om leerlingen in de bovenbouw van de basisschool en de eerste leerjaren van het vmbo een idee te geven van de vormprincipes van een *pantun*, en dat de leerlingen plezier beleven aan het experimenteren met de *pantun* als dichtvorm.

Inhoud

1	Pantun als genre	3
2	Sjair en pantun	6
3	Het pantun-repertoire	8
4	Badendang	11
5	Kleine bloemlezing	16
6	Pantuns schrijven	21
	Literatuurlijst	26

1 Pantun als genre

Pantun zijn een vorm van volksdichtkunst. Ze spelen een rol tijdens hoogtijdagen, op adat-feesten en bruiloften, begeleiden de dagelijkse arbeid in de *dusun* (bostuin) of op zee, en vertolken gevoelens van vreugde en rouw in het persoonlijk leven. Ook in (persoonlijke) briefwisselingen worden *pantun* wel gebruikt om uitdrukking te geven aan gedachten en gevoelens.

In Nederland is de eerste generatie Molukkers nog wel vertrouwd met het genre: onder hen zijn er ook, die in staat zijn voor de vuist weg *pantun* te improviseren. Dat lijkt bij de tweede generatie niet meer het geval.

Vormkenmerken

Een *pantun* is een kwatrijn. Van de vier regels vormen de eerste en de laatste twee regels telkens een paar, naar de inhoud en vaak ook wat de zinsbouw betreft.

Het kwatrijn wordt gezongen op de wijs van bekende *pantun*-melodieën, zoals *Manis é*, *Kolé kolé*, *Ouw Ulat é* of *E sioh*. Dit heeft consequenties voor de regelopbouw: halverwege de regels is er over het algemeen sprake van een duidelijke caesuur, melodisch en in veel gevallen ook syntactisch. De eerste en tweede helft van de regel kunnen beide vier of vijf lettergrepen bevatten: de gehele regel bestaat dus uit acht tot tien lettergrepen. Als de regeltekst langer uitvalt, wordt er bij het zingen met het principe van één lettergreep per noot 'gesmokkeld', terwijl in een te korte regeltekst vaak stoplappen zonder betekenis, zoals *lah* of *e*, worden ingevoegd.

Over het algemeen is er bij *pantun* sprake van gekruist eindrijm: het rijmschema a-b-a-b. Het hoeft geen volledig eindrijm te zijn: vaak komen alleen de klinkers van de rijmwoorden overeen (assonantie). Klinkerrijm of assonantie is soms in de regels verborgen. De welluidendheid van de *pantun* kan ook te danken zijn aan beginrijm of alliteratie, of aan parallelle herhaling van woorden of stukjes regel.

Kenmerken van de inhoud

De twee regelparen van een *pantun* verschillen duidelijk van karakter. Het eerste paar wordt *sampiran*, kapstok, genoemd en bevat meestal aan de natuur ontleende beelden. Het tweede regelpaar wordt aangeduid met *maksud*, bedoeling: het bevat de gedachte of mededeling, waarop in de eerste regels wordt gezinspeeld.

De manier waarin het eerste regelpaar zinspeelt op de inhoud van het tweede, kan verschillen. Soms laat het opgeroepen beeld, de 'kapstok', weinig te raden naar de inhoud van de laatste regels:

*pombo puti terbang kadjambu
djambu ada baru babunga
nona muda berure rambu
seperti pandan baru tabuka*

de witte duif vliegt naar de djamboe
de djamboe staat pas in bloei
het meisje draagt haar haren los
als een pas uitgewaaierde pandanus

Een bekend voorbeeld is ook de beginregel *orang berkota di atas karang*, die zinspeelt op de duurzaamheid van de liefde van, meestal, een bruidspaar, en dan ook pleegt te rijmen op *dari dahulu sampai sekarang*.

Andere zinspelingen vereisen enige achtergrondkennis. Wie niet weet dat *belimbing*-vruchten bekend staan om hun zurigheid, zal de pointe van het *pantuncouplet* uit het bekende lied *Waktu hudjan sore-sore* niet begrijpen:

*pukul tifa totobuang
kata belimbing di kareta
mari dansa dengan tuan
djangan sindir nama beta*

bij het spel van trommels en gongs
als belimbing-vruchten op de wagen
kom, dans met mij
laat me niet afgaan

In andere gevallen is het niet zozeer de inhoud, maar de klank van regels waardoor de toehoorder in gedachten op de bedoeling van de *pantun* vooruit kan lopen. De regel *tumpah tinta di atas tela* ('valt inkt op de plavuis') wordt door iedereen die met het genre vertrouwd is, onmiddellijk geassocieerd met *tagal tjinta punja tahela* ('vanwege de aantrekkingskracht van de liefde'), ook al is een inhoudelijk verband ver te zoeken.

Improviseren op bekende *pantun*-regels is geen tekort aan originaliteit van de maker, maar een verdienste. In gezelschap maakt men er wel een spel van door *pantun berkait* ('geregen pantuns') te dichten: men daagt elkaar uit om een nieuw kwatrijn te maken op de tweede regel van de voorgaande, en zo *pantun* 'aan elkaar te rijgen'. Om dat te kunnen, moet de dichter vertrouwd zijn met de *pantun*-taal.

Analyse van pantun

Er zijn zowel geslaagde als minder geslaagde *pantun*. Als het rijm hapert of als het kwatrijn geen aardige pointe heeft, gaat dit ten koste van de kwaliteit. Bij nadere bestudering van *pantun*-voorbeelden moeten we daarom zowel op de vorm als op de inhoud letten.

Een aardig voorbeeld om te analyseren is bijvoorbeeld de volgende *pantun* over teleurgestelde liefde:

*dolo tima / sakarang besi
lajang-lajang / putus talinja
dolo tjinta / sakarang bentji
tjari laeng / pada gantinja*

vroeger tin, nu ijzer
het vliegertouw is gebroken
vroeger liefde, nu haat
zoek een ander in zijn/haar plaats

Deze *pantun* beantwoordt aan een aantal van de door ons genoemde vormkenmerken:

- > een caesuur in het midden van de regels, die in de regels 1 en 3 zelfs een nieuwe zin markeert;
- > duidelijke parallelie in de eerste en derde regel;
- > een rijmschema a-b-a-b, gebaseerd op klinkerrijm: *besi - talinja - bentji - gantinja*;
- > binnenrijm, eveneens assonerend: *tima - tjinta, lajang - laeng*.

Het kwatrijn is ook inhoudelijk karakteristiek voor het genre: de beelden zinspelen op een speelse manier op de pointe van de tekst. Het eerste regelpaar functioneert als kapstok: het roept het beeld op van tin, een zacht metaal, dat plaats maakt voor ijzer, en van een vlieger die zich van het vliegertouw losrukt. Het tweede regelpaar verradt de bedoeling van de auteur: de geliefde heeft zich afgekeerd, een ander zal zijn of haar plaats moeten innemen.

2 Sjair en pantun

Naast de *sjair* kende men in de Maleise tradities al veel langer de vierregelige *pantun*. De *pantun* is als genre ouder en volkser dan de *sjair*. Ze wortelt dan ook meer in de orale cultuur dan in de literatuur. Bij de *pantun* staat het plezier en de kunst van het improviseren, in allerlei kleinere en grotere gezelschappen, voorop. Bij deze improvisaties put men uit een repertoire van bekende versregels dat onder de deelnemers wijde bekendheid geniet.

Het belangrijkste verschil tussen beide versvormen is dat de *pantun* wordt gekenmerkt door twee duidelijk onderscheiden regelparen: het eerste beeldende regelpaar vormt een suggestieve *sampiran* [kapstok] voor de *maksud* [bedoeling, boodschap] die in het laatste regelpaar wordt 'onthuld'. Daarnaast wordt bij de *pantun* vaak gebruik gemaakt van wisselrijm (a-b-a-b):

<i>burung terkukur mati tergantung</i>	de wilde duif is dood, het beest
<i>mati tergantung di ekor kuda</i>	hangt in een strik van paardehaar
<i>rasa hantjur dan djantung</i>	je voelt je gebroken, loodzwaar
<i>kalau ingat jang sudah-sudah</i>	als je denkt aan wat is geweest

Voor het overige is er tussen *sjair* en *pantun* veel overeenkomst:

- > Hoewel de klassieke *sjair* wordt geschreven en in die zin een typisch literair karakter heeft, was hij niet in de eerste plaats bestemd voor een publiek van lezers, maar van toehoorders. Het werkwoord *bersjair* heeft niet alleen betrekking op het schrijven van *sjair*, maar ook op het ten gehore brengen daarvan door welluidend voorlezen, zangerig reciteren of melodische zang. Deze gerichtheid op de toehoorder, die onder meer tot uiting komt in de muzikale aspecten van *bersjair*, heeft de klassieke *sjair* gemeen met de *pantun*.
- > Bij beide versvormen ontbreekt een metrum waarbij beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen volgens een vast patroon worden afgewisseld. De versregels krijgen evenwel een ritmisch karakter door adempauzes halverwege de versregel en door woordaccenten die in de voordracht worden aangebracht door toonhoogte, klemtoon en duur. Hierdoor kan het aantal lettergrepen in een versregel variëren - meestal zijn het er tussen acht en twaalf - zonder dat de welluidendheid en het ritme van de tekst worden aangetast.
- > De zangerigheid van de tekst wordt voorts bepaald door een veelvormig, tamelijk vrij gebruik van rijm. Parallellie in de zinsbouw komt veel-

vuldig voor, evenals alliteratie (overeenkomende beginklanken) en assonantie (klinkerrijm). Het losse gebruik van rijm brengt met zich mee dat assonantie aan het eind van versregels vaker voorkomt dan volledig eindrijm. Zie bijvoorbeeld deze strofe:

Mama ... Ku tinggal di rantau dan **berharap**
Sewaktu-waktu **kita semua akan berhadap**
Muka dengan muka, sambil dapat **bertatap**
*Di bawah atap rumah, **kita sama akan bersantap***

(Mama ... ik woon in den vreemde en hoop / dat we elkaar
allemaal weer eens zullen terugzien / van gezicht tot gezicht
en elkaar aankijken / onder het dak van ons huis zullen we
samen de maaltijd nuttigen)

- > Zowel bij *sjair* als bij *pantun* onderscheidt het taalgebruik zich van het dagelijkse taalverkeer. Alledaags taalgebruik in *sjair* of *pantun* wordt ervaren als *kasar* [grof]. De auteurs van *sjair* stileren het taalgebruik zodanig dat het als *halus* [verfijnd] wordt ervaren. Dat is zowel merkbaar aan de zinsbouw, waarin de volgorde van onderwerp en gezegde vaak wordt omgekeerd, als aan de woordkeus en aan het gebruik van staande uitdrukkingen. In *sjair* maakt men daarbij meer gebruik van 'boekentaal' (oude woorden, vreemde woorden) dan in *pantun*.

Uit: Hans Straver, 'Klassieke en moderne sjair'. In: Ulis H. Toumahuw, *Negeri pusaka. Sjair-sjair Maluku / Erfdorp. Molukse sjairs*. LSEM, Utrecht 2002, pp. 88-89.

3 Het pantun-repertoire

De verteller van clan- en dorpsgeschiedenissen heeft de dure plicht om omvangrijke hoeveelheden kennis op een betrouwbare manier in de herinnering te bewaren. Het geheugen fungeert als een opslagplaats voor gegeven verhalen en gezangen. Bij andere genres vertellingen hebben de vertellers meer vrijheid: ze kunnen zich eerder laten leiden door plezier, aanleg, talent. Maar ook deze vertellers putten uit een bestaand repertoire aan gemeenplaatsen, verhaalstof en verhaalconventies: hun geheugen vormt een werkplaats vol materialen en gereedschappen om verhalen te scheppen en te herscheppen.

Hoe productief de werkplaats van het oraal geheugen is ingericht, kan bijvoorbeeld worden toegelicht aan de hand van de *pantun*, een niet-verhalend oraal genre, dat eveneens aan allerlei conventies van vorm en inhoud is gebonden. Een *pantun* is een couplet van twee regelsparen. Het is opgebouwd als een raadsel: het eerste regelspaar bevat bloemrijke toespelingen op de boodschap die in het tweede regelspaar wordt onthuld. De regels hebben in het midden een duidelijke syntactische caesuur. Een geslaagde *pantun* wordt gekenmerkt door parallelie in de zinsbouw, eindrijm (a-b-a-b) en binnenrijm, en vormt een hechte eenheid van vorm en inhoud. Het komt wel voor dat *pantuncoupletten* worden gesproken of in brieven worden gebruikt. Maar meestal worden ze bij wijze van tijdverdrijf of op feesten gezongen, op de melodie van populaire refreinen. Op Ambon wordt deze vorm van samenzang *badendang* genoemd. 'De bekoring van het *badendang* is gelegen in de vaardigheid om achter elkaar pantuns te zingen, met het creatieve vakmanschap om in hoog tempo rijmende coupletten te bedenken. (...) Dit talent om *pantuns* te bedenken lijkt binnen bepaalde families te worden overgedragen, en dus een bijzondere erfenis te zijn. Deze meer begaafde deelnemers vallen meestal in als alle anderen door hun repertoire heen zijn, en ze houden het spel een behoorlijk lange tijd gaande.'

Het genre heeft zich verbreid met het gebruik van het Maleis. Een grote verzameling van 1255 *pantun* werd in Maleisië opgetekend door Wilkinson en Winstedt, onder de titel *Pantun Melayu* (1914). Onder dezelfde titel verscheen in 1920 een verzameling uit Nederlands-Indië: de achtste druk uit 1984 bevat 1575 *pantun* uit heel Indonesië. Op de Noord- en Midden-Molukken was het genre in de negentiende eeuw reeds lang en breed ingeburgerd onder de Maleis sprekende kustbevolking. Er werden verzamelingen Molukse *pantun* opgetekend door De Clercq (1874, 1876), Van Hoëvell (1875, 1877), Campen (1885), Joest (1892) en Tauern (1918). De mate van inburgering blijkt onder meer uit het gegeven dat

deze verzamelingen talrijke voorbeelden bevatten van *pantun* in bahasa tanah en lokale Maleise dialecten.

Meer recente voorbeelden hiervan staan ook in de tweetalige bloemlezing *Pantuns* van Braasem (1950) en in *Sastra Lisan Indonesia* [Indonesische orale literatuur] (1983).

De *pantun* is een genre dat gemakkelijk aanslaat. De antropoloog De Josselin de Jong schetst in een artikel over *Oost-Indonesische poëzie* (1941) hoe het in het begin van deze eeuw door onderwijzers uit Ambon werd geïntroduceerd in dorpen op Buru en op Wetan (Zuidwest-Molukken) en hier binnen een generatie tot bloei kwam. In Wetan, schrijft hij, houdt 'de oudere generatie (...) zich aan het echt-inheemsche en het jongere geslacht, dat er eveneens nog geheel mee vertrouwd is en er met veel animo aan meedoet, heeft daarnaast het Ambonsche *badendang*, dat zich hier ontwikkeld heeft tot een kunstgenre met een eigen lokaal karakter. Men kent vele zangwijzen, elk genoemd naar de beginwoorden van een bepaald refrein. De gewone *pantun* kunnen met vele refreinen verbonden, dus op vele wijzen, gezongen worden. Er bestaan echter ook vrijere liedjes, van blijkbaar recenten oorsprong, met eigen melodieën. Er zijn honderden *pantuns* in omloop en er wordt voortdurend bij geïmproviseerd. Het *badendang* wordt, als men goed op dreef is, dikwijls een beurtzang. De zangers of liever zangsters -want het zijn vooral jonge vrouwen en meisjes, die zich in het *badendang* verlustigen, terwijl de jonge mannen slechts af en toe meedoen en verder kritisch toekijken- verdeelen zich dan in twee groepen, die beurtelings een geïmproviseerde halve (op een bekend regelpaar aansluitende) of heele *pantun* ten gehore brengen, die vervolgens door de beide groepen samen nogmaals gezongen wordt. Het is een wedstrijd in geestigheid en taalacrobatiek, waarbij sommigen blijk geven van een virtuositeit, te merkwaardiger daar het Maleisch voor hen toch niet meer is dan een op school geleerde taal, die ze onder elkaar nooit gebruiken.'

Het genre sluit kennelijk bijzonder goed aan bij de behoeften en mogelijkheden van een orale samenleving. De zangers beschikken over een groot repertoire aan bekende regelparen en rijmcombinaties, die ze gebruiken om al improviserend persoonlijke gevoelens en gedachten te uiten en toespelingen op de actuele situatie te maken. De populariteit van het *badendang* berust juist op deze mengeling van gemeenplaatsen en oorspronkelijke varianten, van herkenning en verrassing.

De *pantun* is bovendien een veelzijdig genre. Het kan een gestileerde manier van plagen of flirten zijn, maar ook een gevoelsuiting of een zedenles. Het lijkt misschien paradoxaal, maar velen maken juist op die momenten dat men een zeer persoonlijke boodschap tot bekenden of tot een gezelschap wil richten, bij voorkeur gebruik van de *pantun*-vorm.

Het *pantun*-repertoire was onder de christelijke bevolking van Ambon Lease zo bekend dat het zelfs wel werd gebruikt als geheugensteun om bijbelse kennis in te prenten. Om de kennis van bijbelse verhalen te oefenen en te testen, was men gewend om *teka-teki* [raadsels] uit te wisselen; dat gebeurde vooral tijdens de nachtwake bij een overledene. In 1941 liet de predikant van Ambon stad, Enklaar, van de zevenhonderdvijftig *teka-*

teki die hij had verzameld, er driehonderd afdrukken in een klein boekje dat verkrijgbaar was voor de prijs van 25 cent. Het overgrote deel van de afgedrukte raadsels heeft de vorm van een *pantun*. Aan welk oud-testamenteisch verhaal doet bijvoorbeeld de volgende, overigens alom bekende, *pantun* denken?

*kata mangga manis manis
mangga datang dari Hila
kata nona pung muka manis
biking beta djadi gila*

je weet, uit Hila komen
mango's, zo zoet, zo lekker
meisje met je lief gezicht
je maakt me almaar gekker

Daed dan Batsaba (David en Batsaba)

De *pantun* over de mango's uit Hila behoort tot de meest bekende, en zou ook wel eens tot de oudste *pantun* kunnen behoren. Bij het dorp Hila, gelegen aan de noordkust van Ambon, groeien tegenwoordig niet meer of minder mango's dan elders gebruikelijk is. Maar vroeger, in de zeventiende eeuw, was dat anders. Hila, schrijft Valentijn in *Oud en Nieuw Oost Indien*, 'is het vermakelijkst [aangenaamste] land van gansch Amboina, zoowel wegens de schoonen vlakten en de heerlijke rivier, waar men zich wasschen kan, als wegens de vermakelijke heuvels, die men daar rondom heeft, op welk men gewoon is te paard op de hertenjacht te gaan. Een ongemeen vermaak en de grootste verlustiging geeft ook een zeer schoon en groot mangga's-bosch.' We mogen aannemen dat de *pantun* regels over Hila naar dit bos verwijzen.

Uit: Hans Straver, *De zee van verhalen. De wereld van Molukse vertellers*. Steunpunt
Educatie Molukkers, Utrecht 1993, pp. 73-75.

4 Badendang

Het zingen van *pantuns* is nog steeds in zwang in de Molukse gemeenschap in Nederland. Bij feestelijke gelegenheden, zoals een bruiloft of bijeenkomsten van dorps- of eilandverenigingen, zet de band een *pantun*melodie in, de zaal zingt het refrein en dan staan er mensen op om meer of minder bekende *pantuns* ten gehore te brengen. Ze worden met applaus beloond en tegelijk aangespoord tot toedichten.

Vaak zijn het de ouderen, die het best thuis zijn in het *pantun*repertoire en die ook in staat zijn om *pantuns* te improviseren. Dit gemeenschappelijk *pantun* zingen noemt men *badendang*. Het volgt een zeker patroon: *E sioh, Apa apa djaga kelapa é, Manis é, Kolé kolé, Selamat djalan* en *Ouw Ulat é* vormen de vaste momenten: de zangers zijn vrij in de keuze van *pantuns*.

Badendang is een traditie, die wortelt in het leven op de Molukken. Het heeft er een belangrijke sociale functie. Om hiervan enig idee te geven, laten we twee teksten met een historisch karakter volgen.

- > *Maanavond en pantoens* is geschreven door de Nederlandse onderwijzer en schrijver P. Haan. Hij werkte in de twintiger en dertiger jaren op het eiland Saparua en was vertrouwd met het leven in de Molukse dorpen. Regelmatig ging hij met Molukse vrienden op jacht op Seram: in het fragment hiernaast beschrijft hij de terugtocht van één van deze expedities. Hij laat zien, hoe *pantuns* het dagelijks leven en werken op de Molukse eilanden begeleiden.
- > Het verslag van de bouw van het traditionele dorpshuis van Alang in 1877 geeft een indruk van de rol van muziek, zang en dans bij adatplechtigheden.

Het is afkomstig uit een manuscript, dat in Alang wordt bewaard door de familie van het dorpshoofd. De beheerder was bereid om de passages die betrekking hebben op de bouw van het dorpshuis, deels voor te lezen, deels in eigen woorden samen te vatten: één van de jongere aanwezigen schreef het dictaat voor ons op. De tekst is dus een weergave van deels geschreven, deels gesproken Maleis. Het dorpshuis is de plaats waar van oudsher de dorpsraad vergadert. Het gebouw is heilig: het is gebouwd bij de stichting van het dorp, op een door de voorouders uitverkoren plaats. Tegenwoordig bieden veel traditionele dorpshuizen een wat verwaarloosde aanblik: ze worden vervangen door balai negeri, nieuwe gebouwen ten behoeve van het plaatselijk bestuur.

Uit: *Bunga tandjung. Kaapbloemen. Thematisch werken met Molukse muziek*. Marilah
29. Pabo De Eekhorst. Projekt Bikultureel Onderwijs, pp. 82, 83, 85.

Maanavond en pantoens

Beschrijving van een tocht per prauw van Seram naar Saparua

De lucht stond in vlam! Als grote, grillig gevormde bergen rezen wolkevaarten omhoog tegen een esmeraudgroene en paarse hemel in 't Westen. De randen en toppen rood aangevlamd, met een uiterste contour van blinkend goud.

Boven ons, koepelvormig over de zee gewelfd, één reusachtig veld van ijle vederwolkjes, ver weg in de ruimte, rose gekleurd.

Dichter bij de kim, die scherp om ons scheen getrokken, de lucht rood, chromaat- en oranjegeel. De weerschijs in 't water kleurde zich als de hemel er boven, echter van dieper blauw, gedempter rood. Geen rimpeling zelfs bracht er beweging in. Slechts een uiterst trage deining stuwde de prauw nu en dan tegen, maar die klom zonder moeite de vlakke heuvels van glooiend water over.

Snel verbleekte alles ... vervaalde. De schemering komt vlug in de tropen en duurt kort. De gouden wolken in het Westen werden bleke gevaarten, slechts de uiterste toppen nog rood. Van over de Banda-zee kwam een vaalheid, die de kleuren verdoofte; zienderogen werd het rode mat, het paarse grauw.

Duister zou 't niet worden. De valse schemering werd zilverig van het sterker wordende maanlicht. Hoe meer het zonnerood verkleurde, des te zilveriger werd alles nu. De maan kreeg de overhand.

Toepée neuriede een wijsje, zong een pantoen in mineur ... Ze vielen zachtjes bij. 't Ging als bij overeenkomst; ieder zong het refrein mee.

Hij zong nu pantoen na pantoen; oude bekenden, die ze al vaak hadden gezongen, gehoord. Ze luisterden wel graag naar den zanger, die zong met een hoge falsetstem.

Schoon ze hard gewerkt en drie moeilijke dagen achter de rug hadden, voelde zich nu niemand moe. Het ging als vanzelf het roeien, zolang ze zongen, en de stemmmg om te zingen was er.

't Repertoire van den pantoen-zinger was uitgebreid ... Hij reeg ze eindeloos aan elkaar, de vierregelige pantoens. Elk couplet een lach, een liefkozing, een grap, een sneer, een aanzoek, een afwijzing, een lofprijzing, een bespotting, een onnozelheidje.

En al naar de wisselende stemming der pantoens veranderde het refrein van toon en uitdrukking.

Als zijn stroom bekende strophen ten einde liep, dichtte hij ze zelf, op Tobi, Kioes, op Melos; op z'n toean; ja op alles wat maar enigszins bespot, of geestig bezongen kon worden. Vooral Tobias moest het ten laatste ontgelden.

1 De maan verlicht al
tien nachten de bomen
aan 't strand
Waar is het meisje dat
ik zoek? Och... de Chi-
nees heeft haar ge-
boeid.

*Boelan ini soe sepoeloh hari
Bikin trang pohon pinggir panté.
Mana nona jang beta tjari?
Sioh...; Tjina soe ikat dengan ranté.¹*

2 Trek! Trek! Kom
Chineesje! Trek met
kracht!

3 Vooraan! Vooraan!

Onder gelach en kwasi medelijdend geroep van 'Sioh, Tobi! Sioh . . .', werd het refrein uitgejubeld. De stemming was naar uitbundigheid overgeslagen. Dit gevoel zoekt een uitweg, moest omgezet in daden!

Melos gaf de toon aan: "Hela! Hela! Mari nona Tjina! Hela koeat!"² Toen trokken ze als wilden! De stilte was verscheurd!

Zo nu en dan, tussen de forse rukken door, klonk als uiting van wilskracht en uitbundigheid: "Ali-tjoerli-ooh!" Een door allen in koor geschreeuwde uitroep, om, als het kon, elkaar nog meer aan te sporen. 't Klonk als een overwinningskreet.

De prauw rukte hevig, ging met schokken vooruit. Ik kon haast niet op mijn bank blijven liggen.

Toepee, die het zangen gestaakt had, greep de tifa en trommelde er op los. Jammer dat er geen gong was, vond hij. Mij was er evenwel al lawaai genoeg.

Ze trokken nog, maar verflauwden al, vooral vooraan. Die achterin zaten schreeuwden: "Moeka, moeka!"³ De voorsten antwoordden: "Wordt geroeid!" Ze rukten nog weer een poosje fel, maar zakten spoedig af. Melos vuurde ze nu ook niet meer aan.

Toen ze tot rust waren gekomen, werd Toepee uitgenodigd, weer te zingen. Dat roeit rustig. En de falsetstem zong weer pantoens: *Oleh-oleh, Bedendang*, het Ambonse volkslied *Sajang kané* en het in die dagen op de Oeliasers veel gezongen *Kepala-leo*.

De pantoens Maleis, 't refrein veelal in de bahasa van de voorouders. De eerste leven en geven de stemming van het ogenblik weer, terwijl het laatste meer geijkt is en een vaste, antieke vorm heeft. Het dient, om de anderen de gelegenheid te geven ook hun gevoel te uiten, een aandoening die gewekt is door het pantoen.

De maan en het gezang brachten ons in prettige stemming naar de overkant.

Uit: P. Haan, *Para-paravuur aan de Bandazee*. Deventer z.j., pp. 129-131.

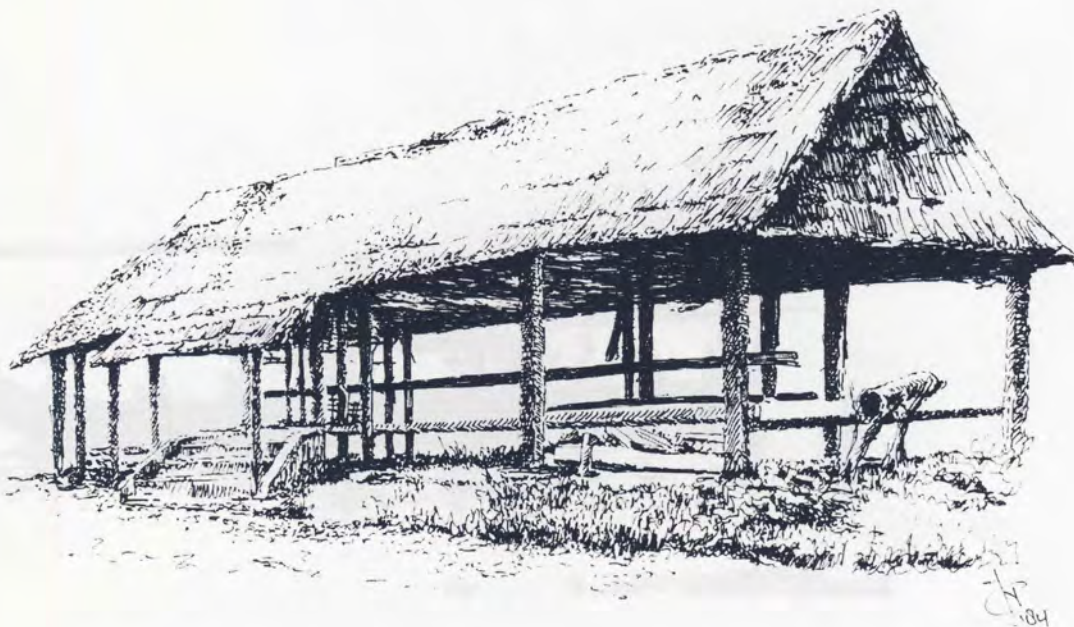
De bouw van de baileo van Alang

1 De lengte van twee gespreide armen, ongeveer 1.80 m.

Op 19 maart begon men met 125 werkers het bouw materiaal voor de Baileu te kappen. Al het materiaal was van nanihout: 32 grote palen, 10 balken van 10 spanlengtes¹, en 10 van 6 lengtes; 10 planken van 10 lengtes en 20 van 6 lengtes; 24 daklatten van 3 lengtes, 20 latten van 11 lengtes en 12 van 7 lengtes, deze laatsten van samarhout. Op 8 april werd alles op het strand gebracht.

Het bewerken van het materiaal duurde acht dagen. Alles werd uitgelegd op het witte zand van de aanlegplaats, op een afstand van 1 $\frac{3}{4}$ uur van het dorp. Voor het opladen van het hout bouwde men een vlot van sagonerven, van 11 bij 7 lengtes. Tweehonderd mensen roeiden het vlot, en de hele gemeenschap hielp om de zaak onder de klanken van fluiten, troms en totobuang terug naar het dorp te brengen; er waren er ook, die in de prauw volgden. Bij aankomst op de ankerplaats van het dorp werd het bouw materiaal verwelkomd met tamboer-, viool- en fluitmuziek. Tijdens het vervoer van het materiaal naar het dorp werden op het vlot 32 maal geweerschoten gelost. Bij aankomst op de ankerplaats van Allang werd men ontvangen met 32 kanonschoten.

Van mei tot augustus maakte men eerst de bouwplaats voor het Adat-huis vrij. In september zorgden 100 mensen voor het branden van kalk, acht dagen lang. Op 16 oktober begon de bouw van de Baileu: iedereen, mannen en vrouwen, verzamelde zich. De mannen om te werken, de vrouwen om te dansen en te zingen, en om mooie pantuns te maken.

2 Een blok bevat veertig el lakenstof: het is vaak onderdeel van de bruidschat en dient als geschenk bij andere adatgelegenheden.

3 Een sirihdoos bevat benodigdheden voor betelpruim.

4 Pela is een bondgenootschap tussen twee dorpen: de leden zijn verplicht elkaar als broeders en zusters bij te staan, in tijden van voor- en tegenspoed.

Bij het plaatsen van de eerste paal werd een kanonschot afgevuurd. Wijkhoofd Siwalette stond met 10 man bovenop de steigers, en wijkhoofd Sohilaït stond met 10 man beneden te tillen om de paal overeind te krijgen. Bij het bouw materiaal waren de Radja en zijn vrouw gezeten, en de dames van de wijkhoofden waren aanwezig met een blok wit laken²); sirihdoos³ en gemengde boeketten bloemen voor de dorpsbewoners, zoals dat gebruikelijk is. Tijdens het plaatsen van de paal werden ook geweren afgevuurd: op dat moment barstten veel aanwezigen in snikken uit en vielen in onmacht, net of ze ziek waren.

Onder de eerste paal legde de Radja een gouden munt, en hij sneed het jaar 1877 in het hout. Daarna begon de bouw, tot het dak na acht dagen voltooid was. Toen het werk was gedaan, vierde de hele gemeenschap feest: er werd dag en nacht gedanst, en er werden de mooiste pantuns gezongen.

Bij de voltooiing van het dak was ook iemand uit Latuhalat aanwezig als pela⁴, E.E. Latuhihing genaamd: hij was de schoolmeester van Alang. Hij gaf een ketel sterke drank en een blok wit laken ten geschenke. Bij die gelegenheid beraadden de Radja, zijn vrouw en de dames van de wijkhoofden zich wat men hiervoor terug zou schenken, opdat deze uitwisseling van geschenken een teken van verbondenheid zou vormen. Ze werden het eens om een ring met een edelsteen te schenken, en daarop overhandigde de Radja deze aan pela E.E. Latuhihing.

Uittreksel uit *Warta jang am* (Algemeen verslag), Alang 1877.

5 Kleine bloemlezing

Pantun-liederen

MANIS É MANIS É

*Manis é manis é
su terlalu manis é
Makan santen dengan gula
su terlalu manis é*

ZOET ZOET

Zoet, zoet
het is al erg zoet
Neem kokoswater met suiker
het is al erg zoet.

KOLÉ- KOLÉ

*Kolé-kolé, arombai é, kolé
Radja patih tanah barat
arombai é kolé*

BOOTJE

Roei voort, arombaai, roei voort,
hoofden van het westen
arombai, roei voort.

MANIS É MANIS É

Ma- nis e ma- nis e su ter- la- lu ma- nis e.
Ma- kan san- ten de- ngan gu- la su ter- la- lu ma- nis e

KOLÉ-KOLÉ

Ko- lé - ko- lé. a- rom- bai e. ko lé.
rad- ja pa- tik ta- nah ba- rat a- rom- bai e ko- lé.

OUW ULAT É

Ouw Ulat é, tandjung Ouw Ulat é
Tandjung si berani
tandjung Ouw Ulat é

Benang seurat berudjung basah
Gampang tetjutju di mata djarum
Nene djaga luar biasa
Nona manis toh dapat tjium

É SIOH SIOH

É sioh sioh
Sioh laha kona é
Sioh laha kona ité
Toma laja wari jo

OUW ULAT É

Bij Ouw en Ulat liggen kapen:
gevaarlijk zijn die kapen
bij Ouw en Ulat

Een draad met een nat puntje
glipt door het naalddoog in een tel
al houdt oma haar nog zo in de gaten
gekust wordt het meisje lief toch wel

É SIOH SIOH

É sioh sioh
hé, kom erbij
vaar mee, mannen
tegen wind en tij

OUW ULAT É

Musical score for 'OUW ULAT É' in G major, 2/4 time. The score consists of four staves of music with lyrics written below the notes. Chords C, F, G, and C are indicated above the first staff, and G and C above the fourth staff.

Ouw u- lat e tan- djung ouw u- lat u- lat e tan- djung si be-
ra- ni tan- djung ouw u- lat e be- nang se- u- rat ber- u- djung ba-
sah gam- pang te- tju- tju di ma- ta dja- rum ne- ne dja- ga lu- ar bi-
a- sa no- na ma- nis toh da- pat tji- um.

É SIOH SIOH

Musical score for 'É SIOH SIOH' in G major, 2/4 time. The score consists of two staves of music with lyrics written below the notes. Chords G, C, G, C, and F are indicated above the first staff, and C, G, and C above the second staff.

E si- oh si- oh, si- oh la- ha ko- na e: si- oh la- ha ko- na
i- te to- ma la- ja wa- ri- jo.

Pantuns

*mangga muda mangga manis
mangga datang dari Hila
sioh nona muka manis
bikin njong djadi gila*

uit Hila komen mango-
vruchten, jong en lekker
meisje met je lief gezicht
maakt mij almaar gekker

*burung apa di papaja
burung gagak memakan padi
kalau tuan tidak pertjaja
buka dada melihat hati*

wat voor vogel gaat in de papaja tekeer?
de kraai doet zich aan jonge rijst tegoed
als je me niet vertrouwt, meneer
open mijn borst en kijk in mijn gemoed

*djalan-djalan ke Batu Gadjah
rasa haus makan kuini
beta kira singadja sadja
sapa tau djadi begini*

op mijn gemak naar Batu Gadjah gelopen
voor de dorst wat mango's genomen
ik dacht: het zal zo'n vaart niet lopen
wie vermoedde, dat het zo ver zou komen?

*kalau ada sumur di ladang
beta minta menumpang mandi
kalau ada umurku pandjang
lain kali bertemu lagi*

als er een poel is op de akker
vraag ik, of ik eens mag baden
ben ik eenmaal een oude rakker
kruisen andermaal onze paden

*benang seurat berudjung basah
gampang tatjutju di mata djarum
nene djaga luar biasa
nona manis toh dapat tjium*

een draad met een nat puntje
glipt door 't naaldoog in een tel
al houdt oma haar scherp in de gaten
gekust wordt meisje lief toch wel

*pombo putih diundjung pala
turun makan bunga kenangan
lenso putih ikat kepala
tanda hormat dari tunangan*

de witte duif strijkt neer en ontroof
de nootmuskaat haar bloesempracht
een witte doek om het hoofd
toont hoe hoog mijn geliefde mij acht

*kupu-kupu terbang melajang
terbang melajang tasonto bunga
mana nona jang beta sajang
beta minta sonto pipi djua*

vlinders vliegen vlinderlicht
van bloem naar bloem, al naar gelang
waar is ze, voor wie ik ben gezwicht?
ik snak naar de streling van haar wang

*sumbu di pelita
tambah minjak djangan mati
sungguh beta tjinta
tjinta nona sampai mati*

laat de lampepit niet uitgaan
vul op tijd de olie aan
ik houd, werkelijk waar,
ik houd zielsveel van haar

*sirih kuning pandjang tangkainja
minta timbang gula sekati
putih kuning apa gunanja
hitam manis membudjuk hati*

gele sirih met lange ranken
op bestelling een pondje kandij
wat heb je aan dat blanke?
lief en donker is balsem voor mij

*daun pandang ketjil begini
sudah boleh membungkus nasi
nona Ambon ketjil begini
sudah boleh menghibur hati*

pandanusblad, zo klein als het is,
is al bruikbaar om rijst in te binden
Ambons meisje, zo klein als ze is:
het hart kan er al troost bij vinden

*kata hudjan basah kain
djumur akan atas batu
balu dan budjang baku kawin
manis lawan gula batu*

het regent, je kleren worden nat
laat ze drogen op een kei
weduwe en vrijgezel op huwelijkspad
smaakt zoeter dan een brok kandij

*siapa mangael di bawah bulan
rasa aros toma sedikit
sudah patae lah mau pulang
rasa ramai tahan sedikit*

als de hengelaar bij maneschijn
de stroom voelt, haalt hij de riemen aan
je wilt afscheid nemen om naar huis te gaan
blijf nog even: het is toch fijn?

*ajo tifa totobuang
djangan sonto kaki beta
ajo nona hati tuan
djangan geser tinggal beta*

speel de trom en totobuang
schop me niet tegen de schenen
toe, schat van mijn hart
neem alsjeblieft niet de benen

*naik-naik ke Gunung Naku
rumput piso daun salada
tanja nona tidak mengaku
ambil piso tikam di dada*

als je de berg Naku bestijgt
vind je mesgras, saladablad verward
als je haar niet meekrijgt
pak een mes, doorsteek je hart

*potong buluh di kaki gunung
satu ruas satu rupiah
meski papa pukul dan bunuh
beta mati tinggal deng dia*

aan de voet van de berg kap je bamboe
voor slechts een roepia per stuk
al slaat vader me nog een ongeluk
tot in de dood behoor ik haar toe

*burung terkukur mati tergantung
mati tergantung di ekor kuda
rasa hantjur dan djantung
kalau ingat jang sudah-sudah*

de wilde duif is dood, het beest
hangt in een strop van paardehaar
mijn hart voelt gebroken, loodzwaar
als ik denk aan wat is geweest

*hampir malam mega berdiri
tengada Ureng dan Asilulu
hampir malam beta sendiri
sebagai burung di pulau-pulau*

tegen de avond: boven Ureng en Asilulu
hangen donkere wolkenranden
tegen de avond: ik ben alleen
als een vogel boven de eilanden

*dari Ambon su' ampir siang siang
datang la dari darat
meski duduk dengan kasian
asal bakampong orang saudara*

van Ambon komt de nieuwe morgen
de dag daagt boven het land
ook al zit je in de zorgen
je dorpsgenoten zijn je naast verwant

6 Van het oog in het hart

Schrijfbesteding met Molukse pantun's

Xaf Lasomer

In de loop van zijn bestaan heeft het Landelijk Steunpunt (LSEM) twee keer een prijsvraag uitgeschreven om Molukse kinderen aan het schrijven te zetten.

De eerste keer luidde de uitdaging: *Maak een maleistalig fotoverhaal*. Uit de inzendingen werden vijf fotoverhalen geselecteerd en onder de verzameltitel *Teman-teman* (1994) uitgegeven.

Een volgende prijsvraag, naar aanleiding van de Onderwijsdag over 'Leesbevordering' in 1996, was minder succesvol: slechts een enkeling zond een verhaal over het thema 'een beetje vreemd'. Voor het slagen van een schrijfproject met kinderen zijn leerkrachten of vrijwilligers ter plekke nodig die het initiatief nemen en de kar trekken.

Sinds 1999 worden er echter weer schrijfprojecten voor Molukse kinderen georganiseerd, en wel in het kader van leesbevordering.

Leesbevordering door schrijfbesteding

In 1998 begonnen het Steunpunt en de Vereniging NBLC met het project *Mari! Op naar de bieb*, bestemd voor bibliotheken in Molukkersgemeenten. Eén van de eerste bibliotheken die meedeed, was die van Bovensmilde. Er werd een werkgroep opgericht waarin naast een medewerkster van de bibliotheek, ook een functionaris van de Provinciale Bibliotheek Centrale (PBC) Drenthe en de opbouwwerker van de Molukse welzijnsstichting Molo-oekoe zitting hadden. Deze werkgroep besloot om de twee basisscholen in Bovensmilde, OBS De Meenthe en CBS De Wingerd, bij het project te betrekken. De achterliggende gedachte was dat het gemakkelijker zou zijn om een brede groep binnen de Molukse samenleving bij het project te betrekken door de kinderen een centrale plaats te geven.

Met het oog op de Kinderboekenweek in oktober 1998, werden plannen gemaakt om iets te doen rond het thema *Van rijmen tot rap*. Zo werd het Steunpunt gevraagd om een gastdocent te leveren die alle leerlingen uit groep 8 van beide scholen zou laten kennismaken met typisch Molukse dichtvormen. Daarvoor leek de traditionele Molukse *pantun* het meest geschikt: vierregelige coupletten, vaak gezongen, en zeer divers van inhoud.

De kinderen laten kennismaken met *pantun's*? Dan ook zelf *pantun's* laten bedenken! De kinderen schreven *pantun's* in het Nederlands en een OALT-leerkracht maakte hierbij later ook vertalingen in het Moluks Maleis. Gedichten en tekeningen werden verzameld in een fraai verzorgd bundeltje.

Het schrijfproject in Bovensmilde kreeg navolging in andere plaatsen. Ook in Tiel deed de bibliotheek mee aan het project *Mari! Op naar de bieb!* en werden de kinderen daarbij betrokken door een schrijfproject. Er werd gekozen voor een wat eenvoudiger dichtvorm: de kinderen schreven 'elfen' (gedichten van elf woorden, in regels van 1,2,3,4 woorden en 1 slotwoord). In Krimpen a/d IJssel organiseerde een werkgroep in het kader van *Mari! Op naar de bieb!* een week lang activiteiten in de bibliotheek, met onder andere een *pantun*-workshop voor leerlingen uit de hoogste groep van een basisschool.

De workshops werden na deze buitenschoolse aanzetten vaker binnen het lesprogramma van basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs uitgevoerd.

Bovensmilde 1998

De leerlingen van groep 8 maakten zelf *pantun's*. De resultaten mochten er wezen en werden opgenomen in een bundeltje dat de titel *Dari mata terus ke hati* (Van het oog direct in het hart) meekreeg. De gemeente Middenveld en de Rabobank Assen e.o. zorgden voor een financiële bijdrage, zodat de bundel een professionele lay-out kreeg en gedrukt kon worden in een oplage van ongeveer honderd exemplaren. De *pantun's* werden trots gepresenteerd op een 'dichtersfestival' in november 1998, in het stichtingsgebouw van Molo-oekoe.

Tiel 1999

In het kader van het project *Mari! Op naar de bieb*, lieten Molukse leerkrachten van drie basisscholen in het Gelderse Tiel hun leerlingen gedichtjes schrijven. Ook hier was de strategie om kinderen in te schakelen bij schrijfactiviteiten en daardoor Molukse ouders meer bij het bibliotheekproject te betrekken. Een selectie van de gedichtjes, waaronder enkele *pantun's*, werd door het Steunpunt gebundeld in een boekje met als titel *Tanda mata / In het oog springend* (1999). Tijdens de opening van het Tielse bibliotheekproject werd het boekje aangeboden aan de burgemeester, aan de wethouder en aan de jongste en oudste inwoner van de Molukse wijk in Tiel. Het hoeft geen betoog dat de ouders van de kinderen aanwezig waren bij deze presentatie.

Schrijfbevordering als doel op zich

Zo is het verzorgen van lessen of workshops *pantun*-schrijven de laatste jaren een regelmatig terugkerende activiteit van het Steunpunt geworden. In eerste instantie fungeerde het als een onderdeel van leesbevorderingsprogramma's: het hoofddoel was de lokale Molukse gemeenschappen op een levendige, aantrekkelijke manier te laten kennismaken met de Openbare Bibliotheek in hun gemeente, om het gebruik van de nieuwe 'kruidnagel-collecties' te stimuleren en hierdoor het lezen in Molukse kring te bevorderen. Na verloop van tijd bleek steeds meer dat schrijfbevordering in deze vorm ook in zichzelf van waarde is.

Het schrijven en, niet te vergeten, het 'publiceren' van *pantun's* kan Molukse en niet-Molukse leerlingen over schrijfdrempels helpen, hen laten spelen met woorden, hen binnen de regels van het genre creatief laten zijn, hen stimuleren om persoonlijke teksten te schrijven. We moeten de leerlingen daarbij niet overschatten, maar zeker ook niet onderschatten. Leraren op basisscholen en in vmbo-klassen toonden zich soms verrast door het plezier en de inzet waarmee de leerlingen aan hun eigen gedichtjes werkten, en door de kwaliteit en speelsheid van hun teksten. We laten daarom nu wat suggesties voor lessen '*pantun* schrijven' volgen.

Kennismaken met *pantun*

Pantun's zijn qua genre niet de meest eenvoudige dichtvorm. Het zijn maleistalige kwatrijnen, vierregelige strofen die op de Molukken in allerlei situaties worden voorgedragen of gezongen.

Barneveld 2002

Ook in Barneveld heeft een schrijfbevorderingsactiviteit onlangs geresulteerd in de uitgave van een gedichtenbundel. De Molukse OALT-leerkracht zette de Molukse leerlingen van drie basisscholen aan het schrijven van 'elfen'. Een medewerker van het Steunpunt verzorgde in de bibliotheek een workshop met een zevental Molukse leerlingen uit groep 8, waarin ze *pantun*'s schreven.

De resultaten van de schrijfactiviteiten werden gebundeld en gepresenteerd tijdens de overhandiging van de 'kruidnagel-collectie' door de bibliotheek aan de Molukse gemeenschap in Barneveld, op 5 oktober 2002.

Maarssen 2002

In Capelle a/d IJssel verzorgde het Steunpunt twee dagen lang gastlessen rond *pantun*'s voor brugklassers van het IJssel College.

Ook bij het Bertrand Russell College in Zaanstad (Wormerveer) verzorgde het Steunpunt *pantun*-lessen voor brugklassers.

In Maarssen organiseerde het Niftarlake College in september 2002 een project over andere culturen. Het Steunpunt nam hier diverse activiteiten voor haar rekening, waaronder een workshop *pantun*-schrijven voor leerlingen uit de tweede klas van de havo en het vwo.

Molukse jongeren in Nederland zullen *pantun*'s kennen van bruiloften, als op het eind van het feest het echtpaar toegezongen wordt. Een bekende melodie wordt aangeheven, waarop iemand een *pantun* zingt; vervolgens zingt men een refrein, daarna weer een *pantun*, refrein, *pantun* etcetera. De inhoud van de *pantun*'s slaat in deze situatie op het bruidspaar: hoe ze elkaar ontmoet hebben, wat voor persoon hij of zij is, wat het huwelijk voor hen en voor de beide families betekent etcetera. Het zijn verhaaltjes en plagerijtjes die over de twee pasgetrouwde mensen gaan. Maar *pantun*'s kunnen over van alles gaan: over liefde, het dorp of eiland van herkomst, religie.

Over het algemeen is het rijmschema van een *pantun* a-b-a-b. Een regel bestaat meestal uit een 4 of 5 woorden die samen tien tot twaalf lettergrepen omvatten. Dit is van belang omdat *pantun*'s gezongen worden op de melodie van een *pantun*-lied. Een regel moet dus niet te veel lettergrepen hebben, want anders komt men niet uit bij het zingen.

Laat de leerlingen ter introductie een aantal *pantun*-melodieën beluisteren. In de liedbundel *Maluku Menjanji* (LSEM, Utrecht 1991) zijn er een aantal opgenomen die ook op de bijbehorende cassetteband staan: *Manis é manis é, Ouw Ulat é, Kolé kolé, E sioh sioh*. De kans is groot dat Molukse kinderen *Manis é manis é* en *Kolé kolé* kennen, want die zijn het meest populair.

Een *pantun* bestaat uit twee regelparen: de eerste twee regels en de derde en vierde regel horen bij elkaar.

Deze twee regelparen verschillen duidelijk van karakter. De titel van de gedichtenbundel uit Bovensmilde, *Dari mata terus ke hati*, geeft de opbouw van een *pantun*

goed weer: *van het oog* (een visueel beeld in het eerste regelpaar) *direct in het hart* (een uitspraak die je hart beroert, in het tweede regelpaar). Het eerste paar wordt aangeduid als *sampiran* (kapstok) en bevat meestal aan de natuur ontleende beelden. Het tweede regelpaar wordt *maksud* (bedoeling) genoemd. Het bevat de gedachte of mededeling, waarop in de eerste regels wordt gezinspeeld.

Kinderen zijn benieuwd hoe een traditionele *pantun* eruit ziet en klinkt. Een *pantun* om mee te beginnen is de onderstaande:

banjak banjak pohon kelapa
tjuma satu pohon waringin
banjak banjak anak sekolah
tjuma satu aku kepingin

De meeste kinderen zullen in eerste instantie niet weten waar deze Maleise tekst over gaat. Maar je kunt ze laten raden naar de inhoud, door de vertaling van het eerste regelpaar te 'verklappen':

<i>banjak banjak pohon kelapa</i>	er zijn veel klapperbomen
<i>tjuma satu pohon waringin</i>	er is maar één waringinboom

Leg uit dat klapperbomen bomen zijn die je overal in Azië of in de tropen tegenkomt. Voor de mensen daar zijn het hele gewone bomen. In ieder geval geen bezienswaardigheid of iets speciaals. Dat geldt niet voor de waringinboom. Dat is een mooie, statige boom die je niet overal tegenkomt.

Vraag de leerlingen waar het tweede regelpaar over zou kunnen gaan. In de derde en vierde regel komen woorden terug die in de eerste twee regels al gebruikt zijn. Attendeer de leerlingen daarop en laat hun fantasie werken.

Als er geen goede antwoorden komen, kan een tipje van de sluier opgelicht worden. De leerlingen weten wat het woord *banjak* betekent. Vraag wat *sekolah* betekent, het ligt voor de hand. Daarna kan de betekenis van *anak* (kind) gegeven worden. Nu moeten ze toch de betekenis van de derde regel weten. Dus nu nog de vierde regel. Laat de leerlingen ernaar raden. Lukt dat niet, dan kan de vertaling ook gegeven worden.

<i>banjak banjak anak sekolah</i>	er zijn veel kinderen op school
<i>tjuma satu aku kepingin</i>	er is maar één waar ik op val

Het is nu tijd om stil te staan bij de opbouw van een *pantun*. Zien de leerlingen dat er twee regelparen zijn? Zien ze dat er sprake is van beelden uit de natuur en dat die beelden 'vertaald' worden naar een situatie uit het dagelijkse leven? Zien ze dat er woorden of stukjes regel herhaald worden, dat er sprake is van parallelie? Noteer puntsgewijs de kenmerken die de kinderen noemen. Laat nog eens een ander voorbeeld van een *pantun* zien om te checken of de genoemde kenmerken daarop ook van toepassing zijn.

Zelf *pantun* schrijven

Als leerlingen met *pantun's* geconfronteerd worden, zullen ze niet direct uit zichzelf een *pantun* kunnen schrijven. Voor een eerste keer hoeft dat ook niet. Bied eerst eens een onvolledige *pantun* aan. Het eerste regelpaar zou bijvoorbeeld als volgt kunnen luiden:

grijze lucht, donkere wolken	of:	alle bladeren van de bomen
dreigend komen zij nabij		ze laten los, stuk voor stuk
...		...
...		...

Laat de eerste twee regels voorlezen en vraag wat die beelden bij de leerlingen oproepen: waar denk je aan? Leerlingen zullen meestal heel algemene dingen zeggen. Bij het regelpaar over donkere wolken denken ze vaak aan iets dreigends, aan ongeluk of onheil. Maar het is nu zaak om deze associatie heel concreet, heel tastbaar te maken. Dat kan door stap voor stap door te vragen: aan wat voor ongeluk denk je dan? wat heb je zelf meegemaakt? Als een leerling een heel concreet voorbeeld heeft genoemd, vraag dan of hij daarover in twee regels kan schrijven. Als de schrijfdrempel te hoog is, maak er dan een duo- of groepsopdracht van.

Herhaal nog eens: het moet in twee zinnnetjes, denk aan het rijmschema, gebruik maar vier of vijf woorden. Laat de kinderen alles opschrijven wat bij hen opkomt. Laat ze ook experimenteren met hun materiaal door woorden of stukjes regel met elkaar te combineren.

Wanneer de leerlingen de genreregels snappen en weinig moeite met schrijven hebben, kun je een stap verder gaan en hen een schrijfoopdracht voor een complete *pantun* geven. Ook deze opdracht kan opgebouwd worden: eerst gezamenlijk een tekst schrijven, daarna in groepjes, duo's of individueel.

Het gebruik van beelden is bij *pantun's* essentieel. Het beeld dat wordt opgeroepen in de *sampiran*, het eerste regelpaar, vormt de kapstok, de aanleiding tot de gedachte in het tweede paar. Om zo'n regelpaar bij de leerlingen op te roepen, moet hun verbeelding worden geactiveerd. Dat kan heel concreet door bijvoorbeeld te vragen: wat heb je vanmorgen onderweg naar school gezien? Welke beelden zijn in je geheugen blijven hangen? Waar denk je aan als je aan die beelden terugdenkt? Wat betekenen ze voor jou? Zo'n gesprek kan ook aanleiding zijn om de leerlingen een kijkopdracht mee naar huis te geven: verzamel beelden in je geheugen door goed om je heen te kijken.

Ook de herinneringen van de leerlingen kunnen als ingang dienen. Vraag eens welke natuurbeelden de meeste indruk op hen maken. Welke interessante landschappen kennen ze uit eigen aanschouwing? Welke elementen daarin spreken ze het meeste aan? Waar denken ze aan als ze een kale boom zien, of een bloeiende struik, of een afgetrapte grasmat? Een plas water? Een vogel? Een zwerfkat? Misschien zien ze om zich heen wel heel weinig natuur en lopen ze rond met beelden vol bebouwde kom, verkeer en tv-soaps. Maak er een spel van in de trant van 'ik zie, ik zie, wat jij niet ziet'. Kinderen kunnen hierin geoefend worden. Laat ze notities van hun indrukken en associaties maken.

Laat de *pantun's* van de leerlingen ten slotte in kleine kring voorlezen of circuleren. Hebben de leerlingen vragen voor elkaar, of suggesties om de tekst aan te scherpen?

Durven de leerlingen het aan om hun *pantun's* te zingen? In dat geval moet er meestal nog aan de tekst worden geschaafd om 'zingbare regels' te krijgen. Meestal laten Nederlandse teksten zich op de gegeven *pantun*-melodieën moeilijk zingen. Mocht het niet lukken om een zingbare tekst te krijgen, is het bijvoorbeeld mogelijk om de maleistalige refreinen wel te zingen en de *pantun*-couplets niet te zingen, maar te reciteren.

Je eigen teksten voorlezen, zingen, reciteren, op een prikbord hangen: het zijn allemaal manieren om ze te 'publiceren', openbaar te maken, voor te leggen aan een publiek van toehoorders of lezers. Dat stimuleert de leerlingen om de lat voor zichzelf zo hoog mogelijk te leggen. Nog aardiger is het natuurlijk om (een keuze uit) de teksten te bundelen tot een boekje dat fraai wordt geïllustreerd en vormgegeven. Het kost wat extra moeite, maar het brengt de kinderen een heel eind dicht bij de wereld van het (gedrukte) woord.

Literatuurlijst

Deze literatuurlijst beperkt zich tot titels die gemakkelijk verkrijgbaar zijn via het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers (Toko Buku Maluku) of via de Openbare bibliotheek.

- > Cl. Gieben, R. Heijnen, A. Sapuletej, *Muziek en dans. Spelletjes en kinderliedjes van de Molukken*. CPS/pgOOM, Hoevelaken 1984, blz. 30-31, 98-100.
Musicologische studie met achtergrondinformatie over Molukse pantuns.
- > H. Straver, *De zee van verhalen. De wereld van Molukse vertellers*. LSEM, Utrecht 1993.
Studie van orale cultuur op de Molukken, waarin ook aandacht aan het pantun-genre wordt besteed. Zie het fragment in deze bundel.
- > H. Sulman & B. Tahitu, *Maluku Menjanji. Op Molukse wijze*. IWM/SBO/LSEM, Utrecht/ Assen 1991, blz. 81-85.
Liedbundel met enkele pantun-liederen. Zie elders in deze bundel.
- > B. Tahitu (samenst.), *Van Afgekêr tot wowi. Twee woordenlijsten Moluks Maleis uit de negentiende eeuw*. MHM/LSEM, Utrecht 2001. Sumber, blz. 119-137.
Bevat woordenlijst van F.S.A. de Clercq met voorbeelden van negentiende-eeuwse pantuns in de bijlagen.
- > Ulis H. Toumahuw, *Negeri Pusaka / Erfdorp*. LSEM, Utrecht 2002.
Bundel sjairs, met een naschrift dat achtergrondinformatie over sjairs en pantuns bevat. Zie het fragment in deze bundel.